

MAGDALENA REMBEZA*

**REWITALIZACJA ZDEGRADOWANYCH
CENTRALNYCH OBSZARÓW MIESZKANIOWYCH
W ASPEKCIE EKONOMIZACJI KULTURY****THE REGENERATION OF THE DEGRADED
CENTRAL RESIDENTIAL DISTRICTS
IN AN ASPECT OF ECONOMY OF CULTURE****Streszczenie**

W artykule przedstawiono przykłady rewitalizacji centralnych terenów mieszkaniowych (Kreuzberg w Berlinie, Praga Północ w Warszawie, Dolne Miasto w Gdańsku), gdzie istotnym elementem procesu stało się wprowadzenie obiektów kultury jako katalizatorów rozwoju tych obszarów. Jednocześnie analiza powyższych przykładów, w aspekcie ekonomizacji kultury, wskazuje na rolę dziedzictwa kulturowego jako istotnego potencjału rozwojowego. Projekty: Regenbogenfabrik na Kreuzbergu, Fabryka Trzciny na warszawskiej Pradze czy Galeria Zewnętrzna Miasta Gdańska to ciekawe inicjatywy kulturalno-artystyczne, każda o innym charakterze i skutkach przestrzennych.

Słowa kluczowe: rewitalizacja obszarów miejskich, środowisko mieszkaniowe

Abstract

In the article there are presented the examples of the revitalization of central housing districts (the Kreuzberg in Berlin, the Praga Północ in Warszawa, the Dolne Miasto in Gdańsk) where implementing the object of culture as catalyst of areas' development became essential element of a strategy. At the same time analysis of above mentioned examples, in the aspect of economy of culture are showing the role of cultural heritage as important development potential. Projects: the Regenbogenfabrik in Kreuzbergu, the Fabryka Trzciny in Praga or the Outside Gallery of the City of Gdańsk are interesting, cultural, artistic initiatives, with different character and spatial effects.

Keywords: revitalization of the city, housing environment

* Mgr inż. arch. Magdalena Rembeza, studentka, doktorantka, Wydział Architektury, Politechnika Gdańska.

1. Wstęp

Z pojęciem *miasta* łączy się nieodłącznie pojęcie *rewitalizacji*, która w obecnym czasie staje się szansą na jego rozwój. Jednocześnie zjawisko ekonomizacji kultury nadaje nowego wymiaru procesom rewitalizacji zdegradowanych dzielnic miejskich. Procesy rewitalizacji zdegradowanej substancji miejskiej, przemysłowej dla potrzeb obiektów kultury nie są niczym nowym na świecie i w Polsce. Warto jednak zaznaczyć ich rolę w odnowie centralnych dzielnic mieszkaniowych. Dzięki wprowadzeniu na zdegradowane obszary mieszkaniowe obiektów o znaczeniu kultury i sztuki owa przestrzeń staje się nie tylko przestrzenią mieszkalną (wyremontowane kamienice), ale nabiera nowego wymiaru i znaczenia. „Wewnętrzne getta” miejskie (np. Praga Północ w Warszawie, Dolne Miasto w Gdańsku, dzielnica Kreuzberg w Berlinie) przechodzą zatem procesy transformacji nie tylko w sensie poprawy warunków życia (przestrzenne skutki rewitalizacji), lecz również nasycone zostają nową symboliką (wymiar niematerialny procesu).

Teza:

Ważnym elementem przy rewitalizacji centralnych dzielnic mieszkaniowych, w aspekcie ekonomizacji kultury, jest wprowadzanie na te obszary obiektów kultury. Obiekty te mogą pełnić funkcję „lokomotywy” rozwoju dzielnicy.

2. Ekonomizacja kultury a rewitalizacja miasta

Jedną z tendencji zmian w przestrzeni miasta późnonowoczesnego jest ekonomizacja kultury. Jest to proces związany ze zmianą kierunku procesu kulturowego w Europie polegający, w dużym uproszczeniu, na zasyceniu przez rynek coraz większej ilości stref przynależnych w przeszłości do sektora publicznego¹. Według K. Krzysztofka możemy również mówić o tzw. *rekulturacji ekonomii* co jest tendencją późnego kapitalizmu². Przechodzimy zatem proces długofalowego przejścia od produkcji przemysłowej do produkcji dóbr kultury³. Natomiast pojęcie *przemysłu kultury*⁴ wprowadzono już w latach sześćdziesiątych, gdy zaczęto prowadzić badania nad kulturą masową i rolą ekonomii jako wehikułu tej kultury.

Obecnie rewitalizacja obiektów przemysłowych dla celów kultury może stać się swoistego rodzaju remedium na rozwój i odnowę dzielnic mieszkaniowych. Powszechnie znane przykłady dzielnic artystycznych (South Houston-Soho w Nowym Jorku, Marais w Paryżu, El Raval w Barcelonie i inne) świadczą o tym, jak duże znaczenie może odegrać nasycenie sztuką zdegradowanej przestrzeni miejskiej, a w tym mieszkaniowej. Dzielnice te przyciągają bohemę artystyczną, marszandów sztuki, architektów, designerów. Zdegradowana zabudowa, po przekształceniu jej na przykład: w pracownię artystów, mansardy, galerie czy muzea, nabiera nowej wartości architektonicznej. „*Korzyści są niebagatelne: dbałość o dziedzictwo, co prawda jako zasób ekonomiczny, ale jednak walor, reintegracja z teraźniejszością, co się na ogół nie udaje tradycyjnym publicznym przedsięwzięciom*”⁵. Jednocześnie dziedzictwo kulturowe staje się istotnym potencjałem rozwojowym obszarów metropolitalnych⁶.

3. Przykłady pozytywnego wpływu rewitalizacji obiektów kultury na rozwój dzielnic mieszkaniowych

Projekty: Regenbogenfabrik na Kreuzbergu, Fabryka Trzciny na warszawskiej Pradze czy Galeria Zewnętrzna Miasta Gdańska to z jednej strony ciekawe inicjatywy kulturalno-artystyczne, z drugiej zaś katalizatory rozwoju dzielnicy. Mimo znacznego zróżnicowania inwestycji (Fabryka Trzciny – inicjatywa

prywatna, Regenbogenfabrik – społeczna) wywierają one wpływ na otaczającą przestrzeń miejską. Przestrzeń mieszkalna nie jest już monofunkcyjna, ale staje się również miejscem spotkań i działań artystycznych. Stopniowo rodzi się „moda na mieszkanie” w dzielnicy i dokonuje się awans zdegradowanej przestrzeni.

3.1. Regenbogenfabrik, Kreuzberg SO 36, Berlin. Społeczna inicjatywa mieszkańców dzielnicy

Dzielnica Kreuzberg w Berlinie w początkach lat osiemdziesiątych poddana została tzw. delikatnej („ostrożnej”) odnowie jako reakcja na krytykę programów poprzednich⁷.

Rewitalizacja dzielnicy została w znacznej mierze opracowana w wyniku doświadczeń wydziału odnowy miejskiej, działającego w ramach berlińskiej IBA (Internationale Bauausstellung Berlin). W działaniu te w dużym stopniu została włączona społeczność lokalna.

Przykładem skutecznej inicjatywy społeczności lokalnej, w ramach programu rewitalizacji, może być projekt, znany pod hasłem „Fabryka Tęczy” (Regenbogenfabrik). Centrum to znajduje się w tzw. obszarze strategicznym SO 36, który liczy 50 bloków urbanistycznych o przeważającej zabudowie XIX-wiecznej. Wbrew początkowym zamiarom inwestorów komercyjnych, planujących wyburzenie dawnej fabryki, udało się ją zaadaptować na centrum społeczno-kulturalne dla zespołu bloków⁸. Sami mieszkańcy dzielnicy stali się inicjatorami projektu, jednocześnie utożsamiając się z nim. Tym bardziej znacząca stała się rola Regenbogenfabrik w rewitalizacji obszaru mieszkaniowego.

3.2. Fabryka Trzciny, Praga Północ, Warszawa. Wielofunkcyjny kompleks kulturalny w byłej fabryce

Praga Północ w Warszawie to w większości obszar zdegradowanej zabudowy czynszowej XIX i XX wieku, a także zachowanych z tego okresu obiektów przemysłowych i powojkowych. W pejzażu Pragi nadal dominują ceglane ściany dawnych fabryk i oblepione gipsaturami fasady kamienic czynszowych. Praga oddzielona od innych rejonów miasta, z jednej strony Wisłą, z pozostałych torami kolejowymi, stała się gettem ubogich, dzielnicą o złej sławie. Jest jednak w klimacie owego miejsca autentyczność, cecha, którą trudno odnaleźć we współczesnej Warszawie. Tak o Pradze pisze Agata Passent: „(...) autentyczna Warszawa jest już tylko na prawym brzegu Wisły, a jej sercem jest mały zakątek zwany Szmulowizną. Przeciętny warszawiak nigdy tu nie był, choć jest to dużo bliżej centrum niż Wilanów, Stegny czy Żoliborz. Przecież wystarczy przejechać przez most Poniatowskiego, albo Śląsko-Dąbrowski, wjechać w ul. Żąbkowską i już jest się w tej najbardziej warszawskiej z dzielnic!”

Pierwsze działania rewitalizacyjne na Pradze zostały podjęte w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych. Należały do nich między innymi remonty XIX-wiecznych kamienic, remonty szkół, hal sportowych, działania organizacji pozarządowych zajmujących się dziećmi i młodzieżą ze środowisk defaworyzowanych. Rewitalizacja ulicy Żąbkowskiej, plany przekształcenia fabryki wódek Koneser w wielofunkcyjne centrum turystyczno-kulturalne, to znaczące zmiany, które zachodzą w charakterze dzielnicy. Praga przyciąga również młodych artystów, staje się miejscem dla sztuki współczesnej oraz działań kulturalnych.

Przykładem „wyspy kultury” w środku dawnej dzielnicy proletariackiej jest Fabryka Trzciny. Obiekt ten, znajdujący się przy ulicy Otwockiej, tworzy zwarty kompleks o bardzo ciekawym wnętrzu. Projektant, architekt Bogdan Kulczyński wydobywa tu maksymalnie walory przestrzenne i funkcjonalne zastanej substancji. Natomiast ambicją inwestora stało się stworzenie nowego adresu na kulturalnej mapie Warszawy. Nastąpiło tu więc pogodzenie często sprzecznych celów inwestora prywatnego i inicjatywy o charakterze kulturalno-artystycznym, wpływającej pozytywnie na otaczającą przestrzeń.

3.3. „Dzieło sztuki w przestrzeni miasta” – wystawa na Dolnym Mieście, Gdańsk

Sztuka w zdegradowanej przestrzeni Dolnego Miasta w Gdańsku⁹ ma również do odegrania bardzo ważną rolę. Celem projektu jest stworzenie kolekcji dzieł sztuki w przestrzeni miejskiej trwale zmieniających jej charakter. Kolekcja Galerii ma być tworzona przez lata, zaś realizowane dzieła wyłaniane w ramach regularnie ogłaszanych zamkniętych międzynarodowych konkursów. Projekt ten jest ważnym, a wręcz koniecznym, elementem rewitalizacji Dolnego Miasta i wyeliminowania obecnych zagrożeń społecznych – poprzez działania artystyczne.

Konkursy Galerii Zewnętrznej Miasta Gdańska stanowią próbę włączenia się w owe działania na gruncie praktyki artystycznej i kształtowania zachowań społecznych¹⁰. Stanowią więc część szerszego programu poprawy życia we wspomnianych dzielnicach. Projekt pozwala zmienić charakter dzielnicy oraz stworzyć niepowtarzalną kolekcję dzieł w przestrzeni miejskiej. Projekty artystyczne realizowane w ramach Galerii Zewnętrznej Miasta Gdańska zostaną umiejscowione w przestrzeniach symbolicznie oddzielających Główne Miasto od Dolnego Miasta.

4. Wnioski

W dobie miasta późnonowoczesnego, gdy centra miast przekształcają się w centra przemysłów kultury, centralne dzielnice mieszkaniowe stają się również miejscem dla obiektów kultury, sztuki. W odnawianej przestrzeni potrzeba bowiem miejsc o nowym wymiarze i znaczeniu. Przytoczne przykłady Regengebengfabrik i Galerii Zewnętrznej Miasta Gdańska mają na celu włączenie społeczności lokalnej poprzez kulturę i sztukę w procesy rewitalizacji. Fabryka Trzciny na Pradze stanowi natomiast „wyspę kultury”, która w znaczący sposób zmienia sposób myślenia o danej przestrzeni. Ważne jest, by tak ciekawe inicjatywy kulturalne nie były zatem jedynie „sztuką dla sztuki”, ale miały szerszy kontekst i oddziaływanie oraz znalazły swoje odzwierciedlenie w procesach rewitalizacji zdegradowanej substancji miejskiej.

Przypisy

¹Miasta w coraz większym stopniu wpływają na procesy kultury w wyniku mniejszego zaangażowania rządów centralnych w finansowanie kultury. Rozwiązywanie spraw kultury w miastach to już nie tylko polityka, ale także zarządzanie przestrzenią kulturową.

²K. Krzysztofek, *Tendencje zmian w przestrzeni późnonowoczesnego miasta*, [w:] *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Warszawa 2005, s. 37-45.

³K. Krzysztofek, *Tendencje zmian w przestrzeni późnonowoczesnego miasta*, [w:] *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Warszawa 2005, [za:] J. Rifkin, *Wiek dostępu*, s. 38.

⁴Pojęcie *przemysłu kultury* zostało wprowadzone w latach sześćdziesiątych przez niemieckiego filozofa kultury Theodora Adorno.

⁵K. Krzysztofek, *op. cit.*, s. 43.

⁶Z.K. Zuziak, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998, s. 24.

⁷Opracowano wówczas dla dzielnicy Kreuzberg 12 przykazań rewitalizacji ostrożnej. Strategia tej odnowy miała stanowić proces integrowania miasta rozbitego dotychczasowymi działaniami.

⁸Więcej na ten temat odnowy „ostrożnej” delikatnej Kreuzberga w Berlinie czytaj [w:] Z.K. Zuziak, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998, s. 97-103.

⁹Cały obszar Dolnego Miasta w Gdańsku, ze względu na swój układ przestrzenny, zabudowę (np. wspaniałe przykłady secesyjnej architektury z przełomu XIX i XX wieku), charakterystyczne ciągi ulic, wnętrza urbanistyczne ma niepowtarzalny charakter. Jednak teren ten jest bardzo zaniedbany, a jego stan wciąż ulega pogorszeniu.

¹⁰W działania artystyczne na Dolnym Mieście zostaje włączona społeczność lokalna – wymiar społeczny procesu rewitalizacji.

1. Preface

The regeneration is connected permanently with a city and simultaneously is a chance of its development. At the same time phenomenon of "economy of culture" is giving a new dimension to a processes of the revitalization of degraded urban districts.

Processes of the urban, industrial revitalization of degraded substance for the needs of the objects of the culture are nothing new in world and in Poland. However it is important to remark their role for the restoration of central residential districts. Thanks to introducing the objects of the cultural meaning to the degraded housing areas, that space is becoming not only a residential space but also is going to have a new dimension and meaning. "The Inner cities ghettos" (e.g. Praga in Warszawa, Dolne Miasto in Gdańsk, Kreuzberg district in Berlin) are being transformed not only in the sense of the improvement of the living conditions (spatial effects of the revitalization) but also are being given a new symbolism (immaterial dimension of the process).

Thesis:

During the regeneration of central residential districts an important element, in the aspect "economy of culture" is implementation of the cultural objects. These objects can perform the role of the "locomotive" of the district's development.

2. "Economy of culture" and regeneration of a city

One of the tendency of the late-modern city is "economy of culture". The process, connected with European cultural change is based on taking over zones, belonging former to the public sector, by the market¹. According to K. Krzysztofek we can also talk about so-called "re-culture of economics" as the tendency of the late capitalism². And so we are experiencing the process of a long-term transition from the industrial production to the production of the culture's goods³.

However the meaning of an industry of the culture⁴ was already introduced in sixties when researches about mass culture and the role of economics as the vehicle of this culture were started. Nowadays the revitalization of industrial objects for purposes of culture can be a kind of remedy for the development and the restoration of residential districts.

Wide known examples of the artistic districts (such as: South Houston-Soho in New York, Marais in Paris, El Raval in Barcelona and others) show how important art can be when it is implemented in a degraded urban, living space.

These districts attract the artistic bohemia, dealers of art, architects, designers.

*"Benefits are considerable: the care of cultural heritage as an economic good, the reintegration with the present time what in general is not so easy taking traditional public enterprises into consideration"*⁵. At the same time the cultural heritage is becoming the essential development potential of metropolitan areas⁶.

3. Examples of a positive influence of the regeneration of objects of culture during the development of the residential districts

Projects such as: the Regembogenfabrik in Kreuzberg, the Fabryka Trzciny in Warszawa in Praga or the Outside Gallery of the City of Gdańsk are on one hand interesting cultured-artistic initiatives, on the other are catalysts of the district's development. In spite of considerable diversification of investments (the Fabryka Trzciny – private enterprise, the Regembogenfabrik – social initiative) they all have

influence on surrounding urban space. It is not monofunctional space anymore but it is also becoming the place of meetings and art performances. Gradually a "fashion for living" in a district is born.

3.1. Regenbogenfabrik, Kreuzberg SO 36, Berlin. Social initiative of inhabitants of the district

At the beginning of the eighties, the Kreuzberg district in Berlin, was subjected to a so-called "delicate" ("careful") restoration as a reaction of the criticism of previous programs⁷. The revitalization of the district was largely worked out as a result of experience of the department of the urban restoration, acting in frames of Berlin IBA (Internationale Bauausstellung Berlin). An example of an effective initiative of the local community, can be a project known under the name of the "Factory of the Rainbow" (the Regenbogenfabrik). Against initial intentions of commercial investors, it was adapted into the social-cultural centre for the housing blocks. This centre is in so-called strategic SO 36 area which is counting 50 urban blocs from 19th century⁸. The inhabitants of the district became initiators of the project, at the same time identifying with it. The role of the Regenbogenfabrik became significant for the revitalization of housing area.

3.2. Fabryka Trzciny, Praga, Warszawa. Multifunctional cultural complex in the former factory

Praga district in Warszawa is, in the majority, an area of degraded buildings of the 19th and 20th century as well as preserved from the same time post-industrial and post-war buildings. In the landscape of Praga, the brick walls of ancient factories and the facades of the old houses are still dominating. The Praga district separated from other areas of the city (on the one hand the Wisła river, on the other-railway track lines) became ghetto for poor and the district of a "bad meaning". However there is an authenticity in the climate of that place, a feature which is hard to find in contemporary Warszawa.

This is how Agata Passent is writing about Praga: "(...) *Warszawa is already authentic only on the right border of Wisła river and its heart is a small nook called Szmulowizna. The average inhabitant of Warszawa was not there although it is much more closer to the centre than Wilanów, Stegny or Żoliborz. The only thing you have to do is to cross the Poniatowski bridge or Śląsko-Dąbrowski bridge, go to Żąbkowska street and here you are in the most of Warszawa district*".

First regeneration actions in Praga were taken in the second half of the nineties. Among the others there were: renovations of 19th century tenements, renovations of schools, sports halls, action of governmental organizations taking care of children and young people from defavoured social groups. The revitalization of the Żąbkowska street, plans of converting the factory of vodka Koneser into the multifunctional tourist-cultured centre, these are the changes which appears in the character of district. Praga attracts also young artists, and it is going to be the space for modern art and cultural action.

In the centre of the ancient proletarian district there is Fabryka Trzciny, an example of the "island of the culture". This object, on Otwocka street, is creating compact complex with the very interesting interior. The designer, the architect Bogdan Kulczyński extracts spatial and functional advantages from the existing substance. However creating a new address on the cultural map of Warszawa became an ambition of the investor. In that way the contradictory purposes of the private investor and initiatives of cultured-artistic character, having a positive effect on the surrounding space were combined.

3.3. "The piece of art in the city space"— exhibition in the Dolne Miasto district in Gdańsk

The aim of the project in the Dolne Miasto⁹ is to collect the pieces of art and present them in the urban space to change permanently its character. The collection of the Gallery is supposed to be created by years. This project is an important and necessary element of the revitalization of the Dolne Miasto and

plays a great role in eliminating present, social risks – through the art form. Competitions of the Outside Gallery of the City of Gdańsk are a part of actions of the artistic practice as well as they are creating social behaviours¹⁰. The project is the part of the wider program which helps to improve living conditions in the housing areas.

It also enables to change a character of the district and helps to create the unique collection of pieces of art in the urban space. In the Dolne Miasto art is going to play a very important role. The artistic projects connected with the Outside Gallery of the City of Gdańsk will be situated between the Główne Miasto and the Dolne Miasto.

4. Conclusions

In the period of the late-modern city, when centers of cities are transformed into centers of culture's industry, central residential districts are also the space for cultural objects and art. The renovated space is required a places of a new measurement and meaning. The aim of above mentioned examples: the Regenbogenfabrik and the Outside Gallery of the City of Gdańsk is to include the local community into the processes of revitalization through the culture and the art.

The Fabryka Trzciny in Praga is the "island of the culture" which is changing a way of thinking about the given space. It is important that this kind of cultural initiatives should have the wider context as well as they should have their reflection on the processes of revitalization of degraded urban substance.

Endnotes

¹Cities are now much more influenced by the processes of the culture as a result of smaller involvement of central governments in financing the culture. Solving matters of culture in the cities is not only a politics but also a management process of the cultural space.

²K. Krzysztofek, *Tendencje zmian w przestrzeni późnonowoczesnego miasta*, [in:] *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Warszawa 2005, p. 37-45.

³K. Krzysztofek, *Tendencje zmian w przestrzeni późnonowoczesnego miasta*, [in:] *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Warszawa 2005, at J. Rifkin, *Wiek dostępu*, p. 38.

⁴A meaning of industry of culture was introduced in sixties by the German philosopher Theodor Adorno.

⁵K. Krzysztofek, *op. cit.*, p. 43.

⁶Z.K. Zuziak, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998, p. 24.

⁷Twelve directives of the careful revitalization were worked out for the Kreuzberg district. The strategy of this restoration was supposed to integrate the city.

⁸More about this subject can be read in Z.K. Zuziak, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998, p. 97-103.

⁹Entire area of the Dolne Miasto in Gdańsk has a unique architectural character (e.g. wonderful examples of Art Nouveau architecture from the 19th and 20th century). However the state of this area is getting worse.

¹⁰The local community is involved in the revitalisation process of the Dolne Miasto.

Bibliografia – Bibliography

- [1] Krzysztofek K., *Tendencje zmian w przestrzeni późnonowoczesnego miasta*, [w:] *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Warszawa 2005.
- [2] Rykiel Z., *Miasto jako miejsce a przemiany jego architektury, symboliki i świadomości terytorialnej mieszkańców*.
- [3] Książyk K., *Getto ubogich czy centrum kulturalne stolicy*, [w:] *Urbanista* nr 7, lipiec 2006, 21-22.
- [4] Majewski J.S., *Fabryka Trzciny, Artistic Center*, [w:] *Architektura* nr 1/2004, 2-8.
- [5] Zuziak Z.K., *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998, 96-103.
- [6] Internationale Bauausstellung Berlin 1987. Projektübersicht. Aktualisierte und Erweiterte Ausgabe, Berlin 1987.
- [7] Stadterneuerung Berlin, Erfahrungen, Beispiele, Perspektiven, Berlin 1990.